

Σπιναλόγκα - Το νησί των λεπρών

«Περπατώντας στον δρόμο της Σπιναλόγκας, σταμάτησε και κράτησε την αναπνοή σου. Από κάποιο χαμόσπιτο τριγύρω σου θα ακούσεις τον απόηχο από κάποιο μοιρολόγι μιας μάνας, μιας αδελφής ή τον αναστεναγμό ενός άνδρα. Άφησε δύο δάκρυα από τα μάτια σου και θα δεις να λαμπυρίζουν εκατομμύρια δάκρυα που πότισαν αυτόν τον δρόμο...».

Επαμεινώνδας Ρεμουνδάκης (χανσενικός κάτοικος της Σπιναλόγκας)

Η Σπιναλόγκα είναι μια βραχονησίδα, εκτάσεως 85 στρεμμάτων και με ύψος ως 53 μέτρα. Βρίσκεται στην βορειοανατολική Κρήτη, στην είσοδο του κόλπου της Ελούντας, στην περιοχή του Μεραμπέλλου του Νομού Λασιθίου. Το αρχαίο της όνομα ήταν «Καλιδών» και υπήρχε εκεί το φρούριο των Ολουιτών, το οποίο προστάτευε το λιμάνι της αρχαίας πολιτείας Ολούντας. Το όνομα «Σπιναλόγκα» το πήρε κατά την Ενετοκρατία και σημαίνει «μακρύ αγκάθι» (spina=αγκάθι, longa=μακρύ). Προέκυψε από παραφθορά της ονομασίας «Stinelonde» (στην Ελούντα), εξελίχθηκε σε «Spinalonde» και τελικά σε «Spinalonga» («Spinalonga» ονομαζόταν και μια νησίδα στη Βενετία, η σημερινή «Giudecca»). Απ' αυτή την ονομασία, προέκυψε αργότερα και η ελληνική απόδοση «Μακρακάνθη». Σήμερα η ονομασία που έχει επικρατήσει είναι η «Σπιναλόγκα» (λιγότερο γνωστές είναι οι ονομασίες «Νησί» ή «Κολοκύθα»). Πάνω στα απομεινάρια του αρχαίου φρουρίου, οι Βενετοί έχτισαν ένα ισχυρό φρούριο για να αμυνθούν στην επερχόμενη τουρκική απειλή το οποίο άντεξε μέχρι το 1715, οπότε και πέρασε στην κυριαρχία των Τούρκων, κατόπιν συνθηκολογήσεως. Το νησί είχε αποτελέσει καταφύγιο και ορμητήριο των «χαϊνηδων», των Κρητών επαναστατών που έκαναν ανταρτοπόλεμο στους κατακτητές Οθωμανούς που είχαν ήδη καταλάβει την Κρήτη. Όταν το νησί κατελήφθη απ' τους Τούρκους, χτίστηκαν κατοικίες και εποίκιστηκε. Στα τέλη του 19ου αιώνα, υπολογίζεται ότι κατοικούσαν από περισσότερες των διακοσίων οικογενειών.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο χαρακτήρας του νησιού, θα αλλάξει δραματικά, όταν ο ύπατος αρμοστής της Κρητικής Πολιτείας, πρίγκιπας Γεώργιος, θα αποφασίσει την ίδρυση λεπροκομείου στην Σπιναλόγκα για να απομονώσει τους λεπρούς του της Κρήτης, καθώς τότε η λέπρα* (ή «Νόσος του Χάνσεν», ή «λώβη») βρισκόταν σε έξαρση. Η κίνηση αυτή είχε και άλλο κίνητρο, καθώς στην Σπιναλόγκα κατοικούσαν μερικές οικογένειες Τούρκων, οι οποίες αρνούσαν να αποχωρήσουν απ' την Κρήτη. Με την εγκατάσταση εκεί των λεπρών,

αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το νησί κι έτσι έφυγαν και οι τελευταίοι Τούρκοι απ' την Κρήτη. Η απόφαση για την ίδρυση του λεπροκομείου, με το όνομα «Άγιος Παντελεήμων», υπογράφηκε στις 30 Μαΐου του 1903 και σε πρώτη φάση μεταφέρθηκαν στις 14 Δεκεμβρίου 1904 στην Σπιναλόγκα περίπου 250 ασθενείς από όλη την Κρήτη. Στην δεκαετία του 1930 χτίστηκαν και νέες κατοικίες, ενώ για την διάνοιξη περιμετρικού δρόμου χρειάστηκε να γκρεμιστούν τμήματα του φρουρίου.

Οι λεπροί μέχρι τότε, ζούσαν απομονωμένοι σε οριοθετημένες συνοικίες (με ασβεστωμένες πέτρες), τις λεγόμενες «μεσκινιές» («μεσκίνηδες» ή «λουβιάρηδες» ονομάζονταν στην Κρήτη οι λεπροί [η λέξη «μεσκίνης» έχει τουρκική προέλευση και σημαίνει «βρόμικος»]). Ήταν οι «κομμένοι». Ο κόσμος, στην θέα και μόνο των παραμορφωμένων λεπρών, πανικοβάλλονταν κι έτσι οι άτυχοι ασθενείς, αναγκάζονταν να κυκλοφορούν φορώντας κουδουνάκια, για να προειδοποιούν για την παρουσία τους και να απομακρύνεται έγκαιρα ο κόσμος. Η παραβίαση των ορίων της «μεσκινιάς» από τον λεπρό, μπορούσε να προκαλέσει ακόμη και τον λιθοβολισμό ή πυροβολισμό του. Την λέπρα την αποκαλούσαν και θρησκευτική αρρώστια, λόγω του ότι ο Ιησούς εμφανίζονταν στα ευαγγέλια να θεραπεύει έναν λεπρό κι αυτό προκαλούσε ένα δέος και έναν επιπρόσθετο φόβο. Λόγω του ότι μέχρι τότε η λέπρα ήταν ανίατη ασθένεια κι ο κόσμος αγνοούσε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων έχει φυσική ανοσία απέναντι στην νόσο (αν και έστω η ελάχιστη πιθανότητα μετάδοσης της ασθένειας, ήταν αρκετή για να λειτουργήσει αρνητικά), το στίγμα έφερε κι ολόκληρη η οικογένεια του ασθενή, η οποία οδηγούνταν έτσι σε κοινωνική απομόνωση ως «λεπρόσογο» και «βρόμικοι». Κρατική μέριμνα δεν υπήρχε (οι ασθενείς διαγράφονταν ακόμη και από τα δημοτολόγια) και οι λεπροί ζούσαν αποκλειστικά από την ελεημοσύνη του κόσμου.

Το 1913, με την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, άρχισαν να πηγαίνουν λεπρούς απ' όλη την χώρα (συνήθως τους πιο «άτακτους» και «αντιδραστικούς»), ενώ σταδιακά η Σπιναλόγκα χαρακτηρίστηκε ως Διεθνές Λεπροκομείο της Ευρώπης· ο δε πληθυσμός έφτασε μέχρι και τους χιλίους κατοίκους. Απέναντι από την Σπιναλόγκα δημιουργήθηκε κι ένας μικρός συνοικισμός, η Πλάκα, όταν δημιουργήθηκαν ένα πανδοχείο για τους επισκέπτες και κάποια καταστήματα με τρόφιμα και άλλα είδη πρώτης ανάγκης, τα οποία προμηθεύονταν οι λεπροί, αλλά και οι επισκέπτες τους. Οι περισσότεροι λεπροί οδηγούνταν στην Σπιναλόγκα δια της βίας (ενίοτε και με χειροπέδες), καθώς γνώριζαν ότι εκεί κατά πάσα

πιθανότητα θα περνούσαν το υπόλοιπο της ζωής τους, χωρίς καμμία ελπίδα για επιστροφή. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στην είσοδο του λεπροκομείου είχε τοποθετηθεί μια επιγραφή που καλούσε-προειδοποιούσε τους νεοεισαχθέντες με το εξής μήνυμα: «Ο εισερχόμενος να αποθέσει κάθε ελπίδα»...

Παρ' ότι το λεπροκομείο διέθετε γιατρό και νοσηλευτικό προσωπικό, οι συνθήκες διαβίωσης στο νησί ήταν άθλιες. Μια μεγάλη τρώγλη, χωρίς οργάνωση. Ένα μικρό μηνιαίο επίδομα που τους χορηγούσε η πολιτεία, ήταν ανίκανο να καλύψει τις βασικές τους ανάγκες. Όσοι είχαν δυνάμεις, προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν την τροφή τους είτε καλλιεργώντας κηπευτικά, είτε ασχολούμενοι με το ψάρεμα. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις, που οι ασθενείς δραπέτευαν από το νησί για να πάνε στα κοντινά χωριά προς αναζήτηση τροφής. Οι «δραπέτες» που γίνονταν αντιληπτοί, αλλά και οι λοιποί «παραβάτες», κλείνονταν προς σωφρονισμό σε μια φυλακή που βρισκόταν πάνω σ' έναν βράχο (από ένα σημείο και μετά, η φυλακή καταργήθηκε). Πολλοί πέθαιναν αβοήθητοι και μέσα σε φρικτούς πόνους, παραμορφωμένοι, τυφλοί, ή ακρωτηριασμένοι από την αρρώστια. Ο νομάρχης Λασιθίου, σε επιστολή του, στις 6 Αυγούστου 1925, προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο είναι αρκετά δηκτικός για την καταλληλότητα της Σπιναλόγκας ως θεραπευτηρίου: *«Και ως ειρκτική καταδίκων και ως τάφος ακόμη είναι ανεπαρκής. Επισκεφθείς αυτό απεκόμισα τα χειρίστα εντυπώσεις και ίσως μόνη η μεγάλη φαντασία ενός Δάντη θα ηδύνατο να περιγράψει. Υπέρ τα διακόσια ανθρώπινα άθλια πλάσματα, πάσης ηλικίας, κοινωνικής θέσεως και φύλου και σωματικής παραμορφώσεως, έχουν εκεί εγκαρθειχθή εν πλήρει απογνώσει, άνευ συναισθήσεως ηθικών ή και γραπτών νόμων...»*. Κι ο διευθυντής του «Ινστιτούτου Παστέρ» στην Τύνιδα, Σαρλ Νικόλ, περιγράφει σε αναφορά του προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930, την κατάσταση στη Σπιναλόγκα με μελανά χρώματα, ζητώντας από την ελληνική πολιτεία το κλείσιμο του λεπροκομείου, αναφέροντας μεταξύ άλλων: *«Ως μόνη διασκέδαση και απασχόληση, ελλείψει εργασίας, κοιτάζουν την θάλασσα, παίζουν μερικά παιχνίδια και μερικά όργανα μουσικής. Τον περισσότερο όμως καιρό καταριούνται την τύχη τους, πίνουν, μεθούν, τσακώνονται και αγαπούν. Όταν επισκεφθήκαμε το νησί, δεν γίνονταν ούτε της λέπρας καν συστηματική νοσηλεία. Στον τραγικό αυτόν τόπο, ενώ περπατούμε, ακολουθούμενοι, περιστοιχιζόμενοι απ' όλον τον απρόσβλητο πληθυσμό, δύο ερωτήματα προβάλλουν στην συνείδησή μας: Κι αν από απροσεξία υπάρχει μεταξύ των εγκάθειρκτων αυτών και κανένας υγιής; Ποια θα είναι η ζωή του και πόση η απελπισία του αν το ξέρει... Και μεταξύ των ελαφρότερα προσβεβλημένων (γιατί οι πρώτες εκδηλώσεις της λέπρας είναι ελαφριές) πόσοι δεν θεωρούν τους*

εαυτούς των αδίκως κλεισμένους στο νησί, καταδικασμένους να περάσουν όλη των την ζωή εκεί μέσα... Πολλοί έπεσαν στη θάλασσα και πνίγηκαν για να γλυτώσουν από την φριχτή φυλακή, αλλά και μερικοί κατόρθωσαν κολυμπώντας να φύγουν...».

Στην Σπιναλόγκα υπήρχαν και κάποιοι κάτοικοι, οι οποίοι δεν ήταν ασθενείς. Κάποιοι απ' αυτούς βρέθηκαν εκεί, όπως λέγεται, ως θύματα προσωπικών ή και πολιτικών διαφορών, μετά από καταγγελία πως ήταν λεπροί και αντίστοιχη δωροδοκία γιατρών, που «διέγνωσαν» τη νόσο (αν και σ' αυτή την περίπτωση, υπάρχει και η άποψη, πως έγκλειστοι που επικαλέστηκαν τέτοιους λόγους, το έκαναν για ν' αποφύγουν το στίγμα του λεπρού, των ίδιων, αλλά και της οικογένειάς τους). Κάποιοι άλλοι στέλνονταν στην Σπιναλόγκα και μόνο με την υποψία ότι μπορεί να είχαν λέπρα, ιδίως αν στο οικογενειακό περιβάλλον υπήρχε ιστορικό της νόσου. Ήταν κυρίως όμως, άνθρωποι που δεν ήθελαν με κανέναν τρόπο να αποχωριστούν τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Κατά την διάρκεια του αποχωρισμού από τα αγαπημένα τους πρόσωπα εξελίσσονταν δραματικές και τραγικές στιγμές. Μαρτυρείται μάλιστα η περίπτωση μιας κοπέλας, που μην αντέχοντας μακριά από τον αγαπημένο της, έκανε ένεση στον εαυτό της, ισχυριζόμενη ότι ήταν αίμα του άνδρα της, για να μολυνθεί κι αυτή και να υποχρεωθούν οι υπεύθυνοι να την οδηγήσουν στην Σπιναλόγκα. Όπως κι έγινε... Η κοπέλα πάντως δεν ασθένησε, αν και ο άνδρας της πέθανε στα χέρια της. Όπως δεν ασθένησαν και τα περισσότερα από τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Σπιναλόγκα, πολλά εκ των οποίων απομακρύνθηκαν από τις οικογένειές τους για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο νόσησης (αν και οι γάμοι μεταξύ χανσενικών τυπικά απαγορεύονταν λόγω της ασθένειας, αυτό δεν εμπόδισε πολλούς απ' αυτούς να δημιουργήσουν σχέσεις -«παράνομες» και μη- μεταξύ τους) και μεταφέρονταν σε ειδικό παιδικό σταθμό στην Αθήνα. Η σωματική επαφή ασθενών και υγιών (δηλαδή προσωπικό και επισκέπτες) απαγορευόταν αυστηρά, ενώ κατά τις μεταξύ τους οικονομικές συναλλαγές, τα χρήματα περνούσαν υποχρεωτικά από ειδικό κλίβανο για απολύμανση. Το εξιτήριο μπορούσε ν' αποκτηθεί, μόνο αν έβγαιναν αρνητικές τρεις διαδοχικές απαιτούμενες εξετάσεις, σε χρονικό διάστημα ενός έτους.

Κατά την διάρκεια της Κατοχής, η Σπιναλόγκα ήταν ίσως το μοναδικό μέρος της Ελλάδος στο οποίο δεν πάτησαν πόδι οι Ιταλοί και οι Γερμανοί, καθώς φοβήθηκαν να τους βγάλουν από εκεί, αν και φοβόταν ότι αυτό το μέρος θα μπορούσε να γίνει σημείο απόβασης των Βρετανών, αναλαμβάνοντας έτσι και την τροφοδοσία τους. Η ζωή όμως των λεπρών της Σπιναλόγκας, είχε αρχίσει να αποκτά κάποιο νόημα,

λίγα χρόνια πριν, όταν πάτησε το πόδι του στο νησί ένας νέος ασθενής: Ο Επαμεινώνδας Ρεμουνδάκης...

Ο Επαμεινώνδας Ρεμουνδάκης, ήταν εικοσιενός ετών, τριτοετής φοιτητής της Νομικής, όταν το 1936 πληροφορήθηκε ότι πάσχει από την Νόσο του Χάνσεν. Λίγον καιρό πριν, η αδελφή του είχε οδηγηθεί στην Σπιναλόγκα χτυπημένη από την ίδια ασθένεια. Ο ίδιος εξαιτίας της ασθένειάς του, χρόνια αργότερα θα τυφλωθεί και θα χάσει το χέρι του. Όπως γράφει και σχολιάζει ο Ρεμουνδάκης στην ανέκδοτη αυτοβιογραφία του «Αητός χωρίς φτερά», όταν έφτασε στην Σπιναλόγκα, η αδελφή του τον υποδέχθηκε λέγοντάς του «"Καλώς τον" κι όχι "καλώς όρισες". Αυτόν τον χαιρετισμό χρησιμοποιούσαν οι άρρωστοι στο νησί...». Η αδελφή του θα πεθάνει λίγα χρόνια αργότερα...

Ο Ρεμουνδάκης, ένας απ' τους λίγους μορφωμένους ανθρώπους που υπήρχαν στο νησί, δεν ήταν διατεθειμένος να περιμένει μοιρολατρικά το τέλος της ζωής του, ζώντας ως «ζωντανός νεκρός». Αγωνίστηκε για να καλυτερεύσει την ζωή των λεπρών και απαίτησε από την πολιτεία καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και νοσηλείας. Μια από τις πρώτες του κινήσεις ήταν να ιδρύσει την «Αδελφότητα Ασθενών Σπιναλόγκας». Έφερε ασβέστη για να απολυμανθούν τα σπίτια και να φύγει η δυσσομία που «τρυπούσε» τις μύτες και φύτεψαν δένδρα. Αποκτήθηκε ηλεκτρογεννήτρια και η Σπιναλόγκα απέκτησε ρεύμα, πριν ακόμη κι από την Πλάκα που βρισκόταν απέναντι και στον «έξω κόσμο». Διοργάνωσε υπηρεσία καθαριότητας των εξωτερικών και κοινόχρηστων χώρων και χάρις σ' αυτόν, το νησί απέκτησε θέατρο, κινηματογράφο, καφενεία και κουρείο, ενώ τοποθετήθηκαν και μεγάφωνα στους δρόμους που έπαιζαν κλασική μουσική. Άρχισαν να ασκούνται επαγγέλματα, να λειτουργεί υποτυπώδες εμπόριο, δημιουργήθηκε σχολείο με δάσκαλο έναν λεπρό, ενώ είναι χαρακτηριστικό μάλιστα, ότι άρχισε να εκδίδεται και σατιρικό έντυπο. Το πιο σημαντικό ίσως που πέτυχε ο Ρεμουνδάκης, ήταν η τόνωση του αισθήματος της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας. Έτσι, η ζωή των λεπρών άρχισε να θυμίζει κάτι από την προηγούμενη ζωή τους, ή όπως μαρτυρεί κι ένας μετέπειτα θεραπευμένος χανσενικός, ο Μανώλης Φουντουλάκης, «Από μια στιγμή και μετά το νησί δεν ήταν το κολαστήριο. Ήταν ένα χωριό εγκλείστων, με τους καλούς, τους κακούς, τους τζαναμπέτηδες και τους ζαμανφουτίστες».

Το 1948, θα ανακαλυφθεί στην Αμερική το πρώτο φάρμακο για την αντιμετώπιση της λέπρας και σταδιακά η Σπιναλόγκα θα αδειάζει μέχρι και το 1957 που αποχώρησαν και οι τελευταίοι ασθενείς, οπότε και έκλεισε. Οι εναπομείναντες

χανσενικοί που δεν είχαν θεραπευτεί ακόμη, μετακομίστηκαν στο λεπροκομείο της «Αγίας Βαρβάρας» στο Αιγάλεω (ή «λοιμωδών νόσων», όπως επικράτησε να λέγεται), μεταξύ αυτών κι ο Επαμεινώνδας Ρεμουνδάκης. Κάποιοι ασθενείς, έστω και θεραπευμένοι, αντιμετώπιζαν με μεγάλη επιφύλαξη -και όχι αβάσιμα- την επιστροφή τους στο περιβάλλον που ζούσαν πριν μπουκ στην Σπιναλόγκα, λόγω του «στίγματος» που κουβαλούσαν, φοβούμενοι την κοινωνική απόρριψη. Ο μόνος που λέγεται ότι αρνήθηκε πεισματικά να εγκαταλείψει το νησί, ήταν ένας λυράρης από το Ρέθυμνο, ο Αντώνης Παπαδάκης ή «Καρεκλάς», ο οποίος παρ' ότι δεν ήταν ασθενής είχε αποφασίσει να ζήσει στην Σπιναλόγκα μαζί με τους λεπρούς. Εξακολουθούσε να ζει στο νησί, τρώγοντας αγριόχορτα και σαύρες, και παίζοντας τη λύρα του, έως ότου οι αρχές τον έφεραν με την βία πίσω στον πολιτισμό, αν και ίδιος προτίμησε την απομόνωση από τον κόσμο και εκφραζόταν μόνο με την μουσική του (η περίπτωση του καταγράφηκε στην ταινία μικρού μήκους του 1968 «Letzte Worte» [«Τελευταία λέξη»] του Werner Herzog). Όπως λέγονταν, είχε τρελαθεί... (Σύμφωνα πάντως με άλλη εκδοχή, ο «Καρεκλάς» σ' αυτήν την ταινία υποδύονταν κάποιον ασθενή που έπαιζε λύρα).

Σήμερα, μετά από χρόνια εγκατάλειψης, η Σπιναλόγκα έχει χαρακτηριστεί ως αρχαιολογικός χώρος και διατηρητέο μνημείο, ενώ δέχεται επισκέψεις τουριστών κατά την διάρκεια του καλοκαιριού, με πλοιάρια. Η Σπιναλόγκα έγινε περισσότερη γνωστή και στο εξωτερικό, όταν το 2001, η Βρετανίδα συγγραφέας Βικτόρια Χίσλοπ, μαθαίνοντας κατά τύχη για την ιστορία της Σπιναλόγκας, συγκλονισμένη έγραψε το μυθιστόρημα «Το νησί», το οποίο μεταφράστηκε σε αρκετές γλώσσες, ενώ μεταφέρθηκε και στην ελληνική τηλεόραση, ως ομώνυμη τηλεοπτική σειρά. Το 1958, η Λίλα Κουρκουλάκου, σκηνοθέτησε την, πρωτοποριακή για την εποχή της, ταινία «Το νησί της σιωπής», με πρωταγωνιστές τους Ορέστη Μακρή, Νίνα Σγουρίδου, Γιώργο Καμπανέλη και Γιάννη Σπαρίδη. Η ταινία, που σκηνές της γυρίστηκαν και στους χώρους της Σπιναλόγκας, έγινε αφορμή να μεταφερθούν από το νησί και οι τελευταίοι ασθενείς που είχαν απομείνει εκεί.

* Λέγεται «λέπρα» γιατί οι ασθενείς βγάζουν «λέπια». Δηλαδή ξεφλουδίζει, απολεπίζεται το δέρμα τους. Λέγεται και «Νόσος του Χάνσεν» (και οι ασθενείς «χανσενικοί»), εξαιτίας του Νορβηγού ιατρού επιστήμονα Γκέρχαντ Χάνσεν, ο οποίος το 1873 ανακάλυψε τον ιό που προκαλεί την ασθένεια (πιο συγκεκριμένα το βακτηρίδιο «Mycobacterium leprae»). Η ασθένεια είναι γνωστή από την αρχαιότητα (στην αρχαία Ελλάδα ονομαζόταν «ελεφαντίαση») κι εκτός από την απολέπιση, προκαλεί παραμορφώσεις μελών του σώματος, τύφλωση, νέκρωση των νεύρων (σημεία όπου εμφανίζονται συνήθως κόκκινες κηλίδες) που οδηγεί σε αδυναμία αίσθησης του ζεστού, κρύου κ.τ.λ. με συνέπεια τους αυτοτραυματισμούς. Ο θάνατος επέρχεται λόγω των μολύνσεων που προκαλεί η ασθένεια στα διάφορα όργανα του

σώματος. Η λέπρα, σήμερα θεωρείται ιάσιμη, ειδικά αν η θεραπεία αρχίσει στα πρώιμα στάδια της ασθένειας. Η ασθένεια θεωρείται μεταδοτική, αν και ο τρόπος μετάδοσης τελεί υπό διερεύνηση. Είναι γεγονός πάντως, πως το 95% και πλέον των ανθρώπων έχουν φυσική ανοσία απέναντι στον ιό.